

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΙ ΡΩΜΗ

ΕΛΛΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Δίκαιον καὶ πολιτεία

« Ὁ Δωριεὺς ἐπεζήτει ἐν τῇ πολιτείᾳ τὸν κόσμον, τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ. Θεμελιώδης ἰδέα τῆς φυλῆς ταύτης εἶνε οἱ παρὰ Θουκυδίδη λόγοι τοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου: κάλλιστον γὰρ καὶ ἀσφαλέστατον πολλοὺς ὄντας ἐνὶ κόσμῳ χρωμένους γαίρεσθαι » (1).

Οὕτω χαρακτηρίζει τὸ πνεῦμα τοῦ δωρικοῦ κόσμου ὁ πανηγυριστῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶνε βέβαιον ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος προσήκει ἐπίσης εἰς ἅπαν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος. Ἀληθῶς. Ὁ κόσμος, ἡ τελεία ἐν ἀρμονίᾳ συνδιαλλαγή τῆς ποικιλίας καὶ τῆς ἐνότητος, τοῦ συνόλου καὶ τῶν μερῶν, εἶνε τὸ ἰδιαίτατον γνῶρισμα σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ, οὐ οἱ Δωριεῖς ἀπετέλεσαν ἐν τῶν θεμελιωδεστάτων στοιχείων. Ὁ κόσμος ἐκδηλοῦται καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὸν βίον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ.

Ὁ ἠθικὸς ἐν Ἑλλάδι κόσμος εἶνε ἀποτύπωσις τοῦ φυσικοῦ. Ἐπιδραῖ οὗτος πρωϊμῶτατα ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ἥθους καὶ τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας. Αὕτη εἶνε, ἡ μᾶλλον πρέπει νὰ ἦνε, ἐλευθέρα, ζωογονουμένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς αὐτονομίας. Τὸ δὲ δίκαιον εἶνε ἡ διοργανώ-

(1) Müller's die Dorier, III, § 1, 2.

τική δύναμις, ἡ ψυχὴ τῆς πολιτείας. Τοῦτο, κατὰ τὰς παραδόσεις, εἶνε ἀρχέγονον. Πρώτη ἡ Ἑλλάς κατανοεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου καὶ ἀποχωρίζει αὐτό, ὅσον τὸ δυνατόν, ἀπὸ τῆς θρησκείας. Ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἱστορικῇ ἐργασίᾳ τοῦ ἔθνους ἀποκαλύπτεται ἡ προσωπικότης τοῦ Ἑλληνοσ, χειραφετούμενου σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ τῆς τέως ἀρχούσης θεοκρατικῆς θεωρίας. Ἡ παλαιὰ Θέμις, ἣτις ἐξ ἴσου διέπει τὸν κόσμον τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀφ' ἧς ἐγεννήθη ἡ εὐνομία, ἡ δίκη, ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδεμία ὑφίσταται πολιτεία, ἀπόλλυσι τὸ κράτος αὐτῆς. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τὸ δίκαιον ἐξανθρωπίζεται. Φύσει δίκαιον καὶ νόμιμον δίκαιον. Τὸ πρῶτον ἀπορρέει ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως· εἶνε ἀπόλυτον, αἰώνιον· τὸ δὲ δεύτερον, δημιουργημα ὄν τῶν πολιτικῶν νόμων, ὑφίσταται τὰς περιπετείας καὶ μεταμορφώσεις τῆς ἱστορίας.

Ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ τὸ δίκαιον, ἡ κοινωνία καὶ ἡ πολιτεία εἶνε ἄμεσα κατασκευάσματα τῆς ἀπολύτου βουλήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ θεοῦ, ἡ δὲ τοιαύτη ἀντίληψις ἐξακολουθεῖ κρατοῦσα καθ' ἅπαντα τὸν βίον τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Πράττων ὁ ἄνθρωπος, ὑπέκει εἰς δύναμιν, ἔξω αὐτοῦ ἐνεργοῦσαν, ἧς τὰς ἐντολάς λαμβάνει ἐξ ἀποκαλύψεως, οὐδεμίαν δὲ ἀπέναντι αὐτῆς δικαιοῦται νὰ ἔχη γνώμην. Ἐντεῦθεν ἡ ἔκλειψις πάσης ἐλευθέρως αὐτοβουλίας, ἡ πλήρης ἐξαφάνισις τῆς προσωπικότητος, ὡς δημιουργικοῦ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ παράγοντος, φαινόμενα κατ' ἐξοχὴν ἐκδηλούμενα ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ, ἐπιδρῶντα δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρώπων.

Θεὸς ὁ πατὴρ εἶνε ὁ νομοθετῶν, ἀποκαλύπτων δὲ τοὺς νόμους διὰ τινος τῶν ἀπεσταλμένων. Πᾶσα ἄρα τῶν νόμων τούτων παράβασις προσβάλλει τὴν βούλησιν τῆς θεότητος. Ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν σημαίνει ἐν τῇ ἀσφυκτικῇ ταύτῃ θεοκρατικῇ τάξει τῆς κοινωνίας, ἡ δὲ βούλησις αὐτοῦ καὶ ἡ ἐνέργεια ἐκμηδενίζονται. Εἶνε δοῦλος· ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ ἰσχὺς ἐκλύεται πρὸ τῆς θείας ἰσχύος. Τὰ ἰσχυρὰ ἄτομα, οἱ μεγάλοι χαρακτῆρες, εἶνε σπάνια φαινόμενα ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Εἶνε κομῆται, ἐπὶ στιγμᾶς διαθέοντες ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ οὐρανοῦ, καταλείποντες δὲ βραχύβιον φῶς λαμπηδόνοσ καὶ δόξης. Ἐπανέρχεται μετ' ὀλίγον ἡ αὐτὴ σκοτία, ἡ αὐτὴ ἔλλειψις πάσης ζωῆς καὶ ἐλευθερίας.

Ἡ ἐλευθερία εἶνε ζωὴ, καὶ ἡ ζωὴ εἶνε ἐλευθερία. Τῶν λαῶν ὁ βίος δὲν εἶνε μονότονος καὶ κανονικός, ἐστερημένος περιπετειῶν, ποικιλίας καὶ τῆς παρομαρτούσης συγκρούσεως. Ἐκ τῶν αἰτίων τούτων γεννᾶται ὁ πόλιτισμός καὶ κρατύνεται ἡ ἰδέα ὑπὸ τὴν ζωηφόρον πνοὴν τοῦ ἐλευθέρου ἀγῶνος τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὀμάδων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο σπανίως ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου. Ὁ κοινωνικὸς αὐτοῦ βίος εἶνε τεχνητὸς βίος θερμοκηπίου· ἀνάλογα δὲ τὰ προϊόντα. Ἀλλὰ τὸ ἀντίθετον ἐκδηλοῦται ἐν Ἑλλάδι. Ἐνταῦθα χειραφετεῖται κατὰ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος, αὐτόνομος καθιστάμενος. Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ ζῆ οὗτος ἐν τῷ κόσμῳ τῶν χιμαιρῶν, ἐν τῷ μέσῳ ὑπερφυσικῶν ἐκστάσεων. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι προσηλοῖ τὸ βλέμμα ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου. Πᾶσα αὐτοῦ πρᾶξι σκοπεῖ τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ὀμάδος· τοῦ ἀτόμου, ὡς ἐλευθέρου κοινωνικοῦ παράγοντος, τῆς ὀμάδος, ὡς ἀναγκαίας οὔσης τῆς συνεργασίας πάντων τῶν μελῶν αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετέχει τῆς θεότητος, εἶνε ὄν κυρίαρχον, ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἀποκαλύπτεται καὶ δρᾷ ἡ ἐλευθερία, δημιουργικὴ δὲ πνοὴ ἐξέρχεται ἀπ' αὐτοῦ κατὰ πάσας τοῦ βίου τὰς σχέσεις. Οὕτως ἐξεδηλώθη ἡ κοινωνία ἐν Ἑλλάδι ἐλευθέρη καὶ αὐτόνομος, ὑπὸ τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο ἀνεπτύχθησαν οἱ θεσμοὶ αὐτῆς, ἐν οἷς τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτεία.

Ἀμφότερα εἶνε πρωτίστως ἀνθρώπινα. Φέρουσι μὲν ἐν τοῖς προϊστορικοῖς χρόνοις θεῖαν καταγωγὴν, ἀλλὰ καὶ πάλιν τό τε θεῖον καὶ τὸ ἀνθρώπινον τοσοῦτον εἶνε σύμμικτα ἀλλήλοις, ὥστε συνδέονται ἐν θαυμαστῇ ἁρμονίᾳ. Οἱ δημιουργοὶ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν εἶνε θεοὶ συγχρόνως καὶ ἀνθρώπινοι ἥρωες· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἥρωες ἐγεννήθησκν ἐκ θεῶν, οἱ δὲ θεοὶ ἐξ ἡρώων. Ἀλλ' ἐν συνόλῳ κρατεῖ τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον.

Ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία εἶνε ἐλευθέρη. Αὐτὴ ἡ φύσις ἐμπνέει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ αἰσθημα τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τοῖς παναρχαίοις χρόνοις ἔχει οὗτος τὸ θάρρος ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς αὐτὸν τὸν θεόν. Πρὶν ἢ ἀποτελέσῃ ἔννομον πολιτείαν, κατέβαλεν ὑπερανθρώπους ἀγῶνας πρὸς ἀποκρουσιν πάντων τῶν φθοροποιῶν στοιχείων, τῶν λυμαινομένων τὴν κοινωνικὴν τάξιν. Ἀπὸ τοιούτων δὲ ἀγῶνων ἐξῆλθον οἱ θαυμαστοὶ ἥρωες, οἱ θεμελιωταὶ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν, οὓς οἱ δημοτικὸι ὄρωλοι ἀπηθανάτισαν ἐν ταῖς ἐποποιίαις τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Ὁ κρῆς

Μίνως, ὁ ἀθηναῖος Θησεύς, ἐξολοθρεύοντες τοὺς ἐθνικοὺς ἐχθροὺς, καθίστανται ἅμα οἱ ὀργανωταὶ τῶν νέων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συστημάτων, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν ὁποίων ἀναπτύσσεται ἡ εὐνομία καὶ ἡ ταύτης ἀκόλουθος ἐλευθερία. Δὲν ὑφίσταται ἐν ταῖς νέαις ταύταις πολιτείαις ἡ διαίρεσις τῶν τάξεων, ἡ κατὰ τὰς ἀνατολικὰς παραδόσεις ἔλκουσα τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ θεοῦ. Τὰ ἱερὰ τῶν Ἰνδῶν βιβλία διδάσκουσιν, ὅτι τὸ ὑπέρτατον ὄν, ὁ Βράμας, ἐδημιούργησε τὰς τέσσαρας κοινωνικὰς τάξεις. Λυμαίνεται τὸν ἀνατολικὸν κόσμον ἡ ἀνισότης, κατὰ βούλησιν τοῦ δημιουργοῦ· καὶ ἄνω τῆς ἀπαισίας ταύτης τάξεως ἡ θεοκρατικὴ παμβασιλεία, εἰς οὐδένα ἐπιτρέπουσα τὸ διανοεῖσθαι, τὸ δρᾶν, τὸ κινεῖσθαι ἐλευθέρως. Ἄλλ' ἐν τῇ Ἑλλάδι ἀναγνωρίζεται ἱερὸν δόγμα ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀτόμου καὶ ὡς συνόλου, ὡς πολίτου καὶ ὡς πολιτείας, κοινωνικοῦ μικροκόσμου, ἐλευθέρως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ζῶντος ἐν τῷ μακροκόσμῳ τῆς πολιτείας.

Ἡ ἐλληνικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη εἶνε κλεινὰ προϊόντα τῆς ἐλευθέρας ταύτης τάξεως, ἥτις κατὰ πρῶτον ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Οὐχὶ ὁ ἐλληνικὸς κόσμος μόνον, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης αὐτὴ ὀφείλει εἰς ταύτην τὴν ἐλευθερίαν μεγάλους μεταρρυθμιστάς, ὡς τὸν Πυθαγόραν, τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν Σωκράτη ποιητάς, ὡς τὸν Αἰσχύλον καὶ τὸν Ἀριστοφάνη· ρήτορας, ὡς τὸν Περικλῆ καὶ τὸν Δημοσθένη. Ὁ λαὸς τῶν αὐτονόμων ἐκείνων πολιτειῶν, ἐνθουσιος καὶ διαγοητικός, μετέχων κρίσεως καὶ ἀρχῆς, δὲν ἦτο ξένος πρὸς τὴν περὶ αὐτὸν πνευματικὴν κίνησιν, παρηκολούθει δὲ μετὰ διαφέροντος τὰς ἀποκαλύψεις τῆς Ἀκαδημείας, τὰς ἀναλύσεις τοῦ Λυκείου, τὰς συζητήσεις τῆς Στοᾶς, πάντῃ διάφορος τοῦ λαοῦ τῶν νέων πολιτειῶν, καὶ αὐτῶν τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων. Ἀπαιτεῖται ἕκτακτος πνευματικὴ καλλιέργεια παρὰ τινι λαῷ, ἵνα κατανοήσῃ πολιτικὸν ρήτορα πρώτης δυνάμεως, οἷος ἦτο ἐκεῖνος, ὃν οἱ σύγχρονοι ἀπεκάλεσαν Ὀλύμπιον. Ὁ Σωκράτης, καταβιβάσας τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, δὲν ἀπετείνετο βεβαίως εἰς περιορισμένον ἀκροατήριον, ἀλλ' εἰς σύμπαντα τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων. Ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν ὁ πολίτης δὲν ἦτο βιομήχανος, δὲν ἦτο ἐπιτηδευματίας, κερδοσκοπὸς παντὸς εἴδους, ἀλλ' εὐπορῶν ἐλεύθερος ἀστός, ἐν ἔχων

μέλημα, τὰ πολιτικὰ πράττειν, ἓνα σκοπόν, τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πολιτείας, τῆς πατρίδος.

Ἄλλ' ἢ ἀναγνώρισις τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἦτο τοιαύτη καθ' ὅσον συνεβιβάζετο πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας. Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἔχει δυστυχῶς νὰ ἐπιδείξη οὐκ ὀλίγα μισαλλοδοξίας θύματα, καὶ ταῦτα μεταξὺ τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτῆς πνευματικῶν ἠρώων. Ἐν δὲ τῷ ἰσοτεφάνῳ τῆς Παλλάδος Ἄστει, κρηπιδώματι τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, ἐτελέσθη ἐν τῶν μεγίστων ποτὲ ἀνοσιουργημάτων κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, ἢ εἰς θάνατον καταδίκη τοῦ μεγάλου Σωκράτους, ὡς καινὰ τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ δαιμόνια εἰσηγουμένου (1). Ἀλλὰ τίς πολιτισμὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ μάλιστα ἐν κριτικαῖς αὐτῆς περιόδοις, δὲν φέρει τοιαύτας κηλίδας; Ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτοῦ ἀνελιξίᾳ ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἔζησεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν ἐλευθερίᾳ. Αὕτη ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ἰσχυρὰν εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ πεποίθησιν, εἰς ἣν ὀφείλομεν τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου τὸ μεγαλεῖον.

Ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία παρίστησι τὸ πρῶτον ὑπόδειγμα πολιτείας ὠργανωμένης. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὁ μονάρχης ἢ ἡ ἄρχουσα κοινωνικὴ τάξις εἶνε τὸ πᾶν τῆς πολιτικῆς τάξεως. Πᾶσα ἐξουσία ἀπορρέει ἀπ' αὐτῶν: ἡ νομοθετικὴ, ἡ ἐκτελεστικὴ, ἡ δικαστικὴ. Ἀπλοῦν βεβαίως τὸ τοιοῦτο σύστημα ἀπέναντι τοῦ πολυσυνθέτου τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν. Ἀλλὰ τί ἀγαθὸν δύναται νὰ προέλθῃ; ὅποια κοινωνικὴ ἀρχή, ὅποια πολιτικὴ ἰδέα δύναται νὰ καρποφορήσῃ, ὅτε μίᾳ μόνῃ ὑφίσταται ἐξουσία, ἢ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, καὶ αὕτῃ σκαιᾷ, τυραννικῇ, μισαλλόδοξος, εἰς οὐδὲν κοινωνικὸν στοιχεῖον ἐπιτρέπουσα τὴν ἐλαχίστην ἐνέργειαν καὶ ἀνάμιξιν εἰς τὰ τῆς πολιτείας; Ἐν Ἑλλάδι ὑφίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ποιά τις διάκρισις μεταξὺ τῶν ὀρίων τῆς νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας, ἀναγνωρίζεται δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης (2). Ἐν ἀκράτῳ δὲ δημοκρατικῇ

(1) Ἄδικεῖ Σωκράτης, οὗς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινὰ εἰσηγούμενος (Διογ. Λαέρτ. Α', ΙΘ').

(2) Ἔστι δὲ τρία μέρη τῶν πολιτειῶν πασῶν, . . . ἐν μέντοι τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον δὲ τὸ περὶ τὰς ἀρχάς, ταῦτα δ' ἐστὶν ἃς δεῖ καὶ τίνων εἶναι κυρίας καὶ ποῖαν τινὰ δεῖ γίνεσθαι τὴν αἵρεσιν αὐτῶν· τρίτον δὲ τι τὸ δικάζον (Ἀριστοτέλ. Πολιτικά Α', ια', § 4).

κοινωνία, οἷα ἡ τῶν Ἀθηνῶν, ἡ δικαστικὴ ἐξουσία παρέχει πολλάκις περιφανῆ μαρτύρια ἀνεξαρτησίας, μὴ δειλιῶσα ἀπέναντι τῶν ὀρέξεων ἐμπαθοῦς δήμου. Βεβαίως ἡ διάκρισις αὕτη τῶν ἐξουσιῶν δὲν παρίσταται πλήρης, ὡς ἐν ταῖς πλείσταις τῶν νεωτέρων πολιτειῶν. Ἄλλ' ὅπως δήποτε εἶνε ἀξία νὰ σημειωθῆ ὡς εἰς τῶν χαρακτήρων τοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία πολλαχοῦ δὲν παρεδίδετο ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὰς αὐτὰς χεῖρας ἐπὶ τῇ ἀναντιρρήτῳ βλάβῃ τῆς κοινωνίας, οἷονδὴποτε καὶ ἂν διεῖπεν αὐτὴν πολιτειακὸν σχῆμα.

Ὁ οἰκονομικὸς ὀργανισμὸς τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας διετέλει ἐν σπαργάνοις ἔτι καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀκμὴν. Ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐκεῖνη δὲν ἐτιμᾶτο ἔτι ἡ ἐργασία, ὅσον ἐν τῇ νεωτέρᾳ, τῇ κατ' ἐξοχὴν οἰκονομικῇ κοινωνίᾳ. Αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε παραγνωρίσῃ τὴν δύναμιν, ἣν δύναται νὰ ἐξασκήσῃ ἡ οἰκονομικὴ ἐργασία ἐν ταῖς κοινωνικαῖς σχέσεσι καὶ ἐπὶ τῆς τύχης ἐλευθέρως πολιτείας. Τοῦτου ἕνεκα ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ οἰκονομία δὲν ἠδύνατο νὰ μορφωθῆ, ὅπως ἐμορφώθη κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους. Οὐχ ἦττον πολιτεῖαι τινες, καὶ ἰδίᾳ ἡ τῶν Ἀθηνῶν, παρέσχον ἄξιον λόγου οἰκονομικὸν ὀργανισμόν, ἀξιομίμητον μέχρι τῆς σήμερον. Ὑφίστατο ἔλεγχος ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν δημοσίων χρημάτων· οἱ ὑπόλογοι τοῦ δημοσίου ἐξηροῦντο πάσης ἀρχῆς· αὐστηρῶς ἐτιμωροῦντο οἱ καταχρασταὶ τοῦ δημοσίου χρήματος· ἐν γένει δὲ ἡ πολιτεία δὲν ἦτο ἀδιάφορος περὶ τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς εὐεξίαν, ὀρθῶς κατανοοῦσα ὅποιον νεῦρον πάσης σπουδαίας πολιτικῆς ἐργασίας εἶνε τὸ χρῆμα. Δεῖ δὲ ἡ χρημάτων καὶ ἄνευ τούτων οὐδὲν ἐστὶ γενέσθαι· πᾶσα δὲ εὐνομουμένη καὶ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς ὀρθῶς κατανοοῦσα πολιτεία τὸν οἰκονομικὸν ὀργανισμόν ἐτίθει ἐν τοῖς πρωτίστοις τῶν μελετημάτων.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πολιτείᾳ ἔσχε κατὰ πρῶτον τὴν λύσιν αὐτοῦ πρόβλημα, τὰ μάλιστα ἀπασχολῆσαν τοὺς πολιτικοὺς κύκλους τῶν τελευταίων αἰώνων, τὸ τῆς στενωπότητος σχέσεως μεταξὺ πολίτου καὶ στρατιώτου. Ὁ πολίτης ἦτο καὶ στρατιώτης ἐν Ἑλλάδι. Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἡ δύναμις τῆς ἀρχαίας πολιτείας ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν τέκνων αὐτῆς. Ὅτε ἡ πολιτεία εἶνε κοινὴ δι' ἅπαντας μήτηρ καὶ τροφός, σκοπὸς δὲ τοῦ ἀτόμου εἶνε ὁ σκοπὸς αὐτῆς, τὸ πρῶτιστον τῶν μελημάτων τοῦ πολίτου εἶνε ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία καὶ ἡ τῆς πατρίδος ἄμυνα κατὰ τῶν περιβαλλόντων αὐτὴν

κινδύνων. Ἦτο τοῦτο δικαίωμα ἅμα καὶ καθήκον. Λύστηρόταται ἦσαν αἱ ποιναὶ κατὰ τῶν ὀλιγωρούντων περὶ τὴν τέλεσιν τοῦ στρατιωτικοῦ καθήκοντος, κατὰ τῶν λιποστράτων, τῶν λιπομάχων. Ποινὰ ἀτιμίας, ποινὰ θανάτου. Ἐκ τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης ἐμορφώθησαν καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας αἱ θαυμάσιαι ἐκεῖναι ἀτομικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀρεταί, ἐξ ὧν πληροῦνται αἱ σελίδες αὐτῆς. Διὰ τῆς τοιαύτης σοβαρᾶς ἀνατροφῆς ἐνισχύθη ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πολιτείαν, πρὸς τὴν πατρίδα. Παραδείγματα ὁ Κυναίγειρος, ὁ Λεωνίδας. Ἐν Σπάρτῃ στρατιώτου βίον ἦγον οἱ πολῖται, ἀλλὰ τούτου ἕνεκα ἀνεδείχθησαν οἱ ἥρωες τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ καθήκοντος. Ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, τῇ ἰδίᾳ περὶ τὰς εἰρηνικὰς τέχνας τριβούση ἐκ τῶν πεπολιτισμένων πολιτειῶν τῆς ἀρχαιότητος, τὸ καθήκον τοῦ στρατιώτου ἦτο τὸ ὑπέρτατον τοῦ πολίτου καθήκον· οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν εὐπατριδῶν ἠσχολοῦντο περὶ τὰς τέχνας τοῦ πολέμου, τούτου δ' ἐπιστάντος, ἀνελάμβανον ἰδιαίτερα καθήκοντα, ἐπιβαλλόμενα ὑπὸ τῆς εὐγενείας τοῦ γένους. Οἱ γέροντες ὑπεβέβηλλοντο εἰς τὰς αὐτὰς μετὰ τῶν νέων ὑποχρεώσεις, λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς ἡλικίας, ἧς ἀναλόγως ἐτίθεντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τὰ στρατιωτικὰ βάρη. Οὕτως ἐσχηματίσθη ἡ φυλὴ ἐκείνη, πλέον ἢ ἅπαξ, μεθ' ὅλον τὸ εὐάριθμον αὐτῆς, κατορθώσασα νὰ ἐπιβάλη τὸν νόμον τοῦ πνεύματος ἀπανταχοῦ σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου καὶ νὰ δημιουργήσῃ μίαν τῶν λαμπροτάτων περιόδων τῆς ἱστορίας.

Σήμερον ἡ αὐτονομία τοῦ ἀτόμου ἀνεγνωρίσθη μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε ἐν ταῖς πλείσταις σχέσεσι τοῦ κοινωνικοῦ βίου δὲν δύναται νὰ ἐξασκήσῃ ἐπ' αὐτοῦ ἀπόλυτον κράτος ἡ πολιτεία. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πάντῃ διάφορος ἦτο ἡ περὶ τούτου θεωρία. Ἀπὸ τοῦ λίκνου σχεδὸν μέχρι τοῦ τάφου παρηκολούθει τὸν πολίτην ἡ πολιτεία. Ὁ ἄνθρωπος ἀνῆκε τὸ πρῶτον εἰς αὐτὴν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἐν Σπάρτῃ τὸ παιδίον, ἅμα γεννώμενον, ἐξητάζετο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων· ἂν δ' ἐφαίνετο ὅτι θὰ καθίστατο ἄχρηστον πρὸς τὰ στρατιωτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, ἐρρίπτετο ἐντὸς βαράθρου· ἐπὶ τοσοῦτον τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας ἀπέπνιγε πᾶν αἰσθημα οἰκογενειακοῦ φίλτρου! Κύριον μέλημα τῶν ἀρχῶν ἦτο ἡ μόρφωσις ἀγαθῶν τῶ σώμα καὶ τὸ πνεῦμα πολιτῶν. Αὕτη ἦτο ἡ διδάσκαλος τῶν παιδῶν, τῶν νεανίσκων, τῶν ἀνδρῶν. Τὸ δὲ τοιοῦτο καθεστῶς ἐπεδοκιμάζετο ὑπὸ

τῶν περιφανεστάτων πολιτικῶν φιλοσόφων. Ὅτε ὁ πολίτης ὑφίσταται πρὸ παντὸς ὑπὲρ τῆς πολιτείας, αὕτη δικαιούται εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι πληρεστέραν αὐτοῦ ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν. Τὸ σύστημα τοῦτο παρήγαγεν εὐτυχεστάτους καρπούς, καταστῆσαν ἀληθῶς τὸν Ἕλληνα πολίτην πρότυπον δίδαγμα παντὸς καιροῦ καὶ ἔθνους.

Ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως ἡ πολιτεία ἐν Ἑλλάδι περιωρίζετο συνήθως ἐντὸς τῶν τειχῶν ὠρισμένης πόλεως· τὸ δὲ πολιτικόν, τὸ μερικόν, αἰσθημα κατέπνιγε τὸ ἐθνικόν, τὸ καθολικόν. Ἡ Ἑλλάς ἦτο διηρημένη εἰς μικροσκοπικωτάτας πολιτείας, ἀντίθετα ἐχούσας πρὸς ἀλλήλας συμφέροντα. Ἡ διαίρεσις αὕτη προήρχετο βεβαίως οὐχὶ τοσοῦτον ἐξ ἠθικῶν λόγων, ὅσον ἐκ τῆς φυσικῆς συστάσεως τῆς ἑλληνικῆς χώρας. Τοῦτο τὰ μάλιστα ἠλάττωσε τὴν ἐθνικὴν δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἥτις θὰ ἦτο διάφορος, ἂν οὗτος ἦτο πολιτικῶς συμπαγῆς καὶ ἐνιαῖος. Ὑφίστατο βεβαίως κοινότης ἑλληνικῶν συμφερόντων, ἐθνικὸν πνεῦμα, μεταξὺ τῶν ἀλληλομαχουσῶν ἐκείνων πολιτειῶν. Ἐν ταῖς πανελληνίοις ἑορταῖς, τοῖς Ὀλυμπίοις, τοῖς Ἰσθμίοις, συνερχόμενοι οἱ λαοὶ τῆς Ἑλλάδος ὤρεγον ἀλλήλοις χεῖρα συνδιαλλαγῆς καὶ ἀδελφώσεως. Ἐντεῦθεν ὑφίστατο καὶ τι διεθνὲς ἑλληνικὸν δίκαιον· ἀλλὰ τὸ ἐν γένει διεθνές, τὸ ἀνθρώπινον, ἦτο ἄγνωστον. Ὁ ξένος ἐθεωρεῖτο βάρβαρος, διότι ἡ πολιτεία ἐθεράπευε παρὰ τῷ πολίτῃ αἰσθήματα ἀποκλειστικά. Μόλις ἐξεδηλοῦτο ἀσθενὴς τις διαμαρτυρία κατὰ τῶν αὐτοχθονικῶν ροπῶν τῆς ἀρχαίας πολιτείας παρὰ τινι, προβαίνοντι κατὰ αἰῶνας τῶν συγχρόνων του. Οὕτως ὁ Σωκράτης ἐκήρυττεν ἑαυτὸν κόσμιον. Καὶ ἔπρεπε νὰ πῆσῃ ἡ ἑλληνικὴ πατρίς, ν' ἀπολέσῃ πᾶσαν εἰς ἑαυτὴν πεποιθήσιν, ἵνα κηρυχθῇ παρὰ τῆς Στοᾶς τὸ δόγμα τοῦ Κοσμοπολιτισμοῦ, ἄρνησις τῶν ιδεῶν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, αὐτονομίας καὶ φιλοπατρίας τῶν χρόνων ἐκείνων.

Καὶ ἐν τούτοις ἡ πολιτεία αὕτη δὲν ἐφιλοδόξησε μόνον ἐντὸς τῶν ἰδίων τειχῶν. Ὁ ὀρίζων τοῦ πνεύματός της ἐπεξετείνετο εὐρύτερον. Ὅτε κοινωνικαὶ δυσχέρειαι, δύσκολος οικονομικὴ κρίσις ἢ πολιτικαὶ περιπέτεια ἠπείλουν τὸ καθεστῶς, προυλαμβάνετο ἡ καταστροφὴ διὰ τῆς ἰδρύσεως ἀποικίας, εἰσερχομένης εἰς στενωτάτας μετὰ τῆς μητροπόλεως σχέσεις. Αἱ σχέσεις τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κεφαλαίου σπανίως περιῆλθον τότε εἰς τὸ ἀκροσφαλὲς ἐκείνο σημεῖον, εἰς ὃ περιῆλθον

πλέον ἢ ἄπαξ ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα κοινωνίαις ἔνεκα διαφόρων οἰκονομικῆς ὀργανώσεως αἰτίων. Διὰ τοῦ ἀποικιακοῦ ἐν τούτοις συστήματος τῶν ἀρχαίων ἤρθετο πᾶσα δυσχέρεια ἐν ταῖς σχέσεσι τῶν πλουσίων καὶ τῶν ἀκτημόνων ἢ τῶν ἀνταγωνιζομένων πολιτικῶν κομμάτων. Οὕτω, σὺν τῇ λύσει δυσχερῶν κοινωνικῶν ζητημάτων, ἐξηπλοῦτο διὰ τῆς ἀποικίας ὁ Ἑλληνισμός, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν, πανταχοῦ τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Ἐντεῦθεν ἡ δημιουργία τῶν ἐλληνικῶν ἐκείνων ἀποικιῶν, αἵτινες πλέον ἢ ἄπαξ ἠμφισβήτησαν τὰ σκῆπτρα τῆς ἰσχύος πρὸς τὴν μητρόπολιν, ὧν ἡ ἐλληνικὴ ἀρετὴ κατεδείχθη ἐπανειλημμένως ἐν τε τοῖς ἀγῶσι τοῦ πνεύματος καὶ ἐν τῇ στρατιωτικῇ τέχνῃ. Διὰ τῶν ἀποικιῶν δὲ μετεδόθη κατ' ἐξοχὴν ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς εἰς τοὺς περιοίκους βαρβάρους, καὶ ἰδίᾳ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, συνεχίσαντας τὸ ἔργον τῶν Ἑλλήνων.

Ἄλλ' ἐξεδηλοῦντο καὶ σκιαὶ ἐν τῇ λαμπρᾷ ταύτῃ εἰκόνι τῆς πολιτείας. Τὸ δίκαιον αὐτῆς δὲν ἐσεβάσθη πάντοτε τὸ δίκαιον τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐντεῦθεν ἡ δουλεία. Αὕτη οὐ μόνον ἦτο ἄρνησις τῆς προσωπικότητος, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὴ ἐξήσκει ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἡ δουλεία ἦτο ἀνεγνωρισμένος θεμελιώδης θεσμὸς τῆς ἀρχαίας πολιτείας. Ἡ ἐργασία ἐθεωρεῖτο ὕβρις διὰ τὸν ἐλεύθερον πολίτην, ἦτο δὲ καθιερωμένη διὰ τὸν δούλον, τὸν ἐστερημένον πολιτικῆς ὄντότητος, τὸν ἔξω τοῦ δικαίου διατελοῦντα. Αὐτὸς ὁ Πλάτων διὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐκείνης εἰκόνος, ἀναμιμνησκούσης τὴν νομοθεσίαν τοῦ Μανουῦ, μυθολογῶν ὅτι ὁ Ζεὺς πλάττων τοὺς ἀνθρώπους συνανέμιξε τοῖς μὲν χρυσόν, τοῖς δὲ ἄργυρον, τοῖς δὲ χαλκόν, ἀνηγόρευεν εἰς θεμελιώδες κοινωνικὸν δόγμα τὴν πλάνην τῆς ἐποχῆς του καὶ καθίστατο ὁ ἐπίσημος θεωρητικὸς τῆς δουλείας. Ὡσαύτως ὁ Ἀριστοτέλης, εἰ καὶ ἐχαρακτήρισέ που αὐτὴν ὡς ἱστορικὸν γεγονός, ἐκ τυχαίων ἀναπτυχθῆν περιστάσεων, πολέμων, κατακτήσεων καὶ ἄλλων φυλετικῶν περιπετειῶν, ἐν τούτοις διαιρεῖ ἀλλαχοῦ τοὺς ἀνθρώπους εἰς φύσει ἐλευθέρους καὶ φύσει δούλους, ὀφείλοντας νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τοὺς πρῶτους, καθὼ ἐστερημένους αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας.

Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἀρχαίας πολιτείας ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας δὲν κατεδείχθη πόσον ἦτο ὀλέθριος. Ἡ ἰσχύς αὐτῆς ἐξησφαλίζετο ὑπὸ τῆς ἀρετῆς τῶν πολιτῶν. Ἄλλ' ὅτε αὕτη, καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σπάρτῃ, ταῖς δύο ἀκροπόλεσι τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἤρξατο παρακμά-

ζουσα καὶ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς, τότε κατεδείχθησαν τὰ ἀπαίσια ἀποτελέσματα τοῦ ἀνοσίου θεσμοῦ. Μόνοι οἱ δοῦλοι εἰργάζοντο· ὁ δ' ἐλεύθερος, ἔρμαιον τῶν πολιτικῶν παθῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν διαστάσεων, κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ ὄργανον παντὸς ἐχθροῦ, ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ, τῆς πολιτείας. Ἡ ἀργία μήτηρ πάσης κακίας. Ἀπεδεικνύετο ἐναργῶς, ὅτι πολίτης μὴ ἐργαζόμενος, μὴ συμβαλλόμενος εἰς τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν τῆς πατρίδος, ἣτις εἶνε ἀρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἠθικῆς, οὐ μόνον εἶνε ἄχρηστος πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβής. Οἱ πάλαι φιλοπόλιδες πολῖται τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, οἱ ἀπόγονοι τῶν Μαραθωνομάχων καὶ τῶν Πλαταιομάχων, τοῦ Λεωνίδου καὶ Ἀριστείδου οἱ ἀπόγονοι, στερούμενοι τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ὡς ἐκ τῆς μὴ ἐργασίας, ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ καταστῶσιν ἀντεθνικὰ ὄργανα ξενικῶν συμφερόντων, περσικῶν κατὰ πρῶτον, εἶτα μακεδονικῶν, ρωμαϊκῶν. Τὸ πρῶτιστον ἔρεισμα πάσης πολιτείας, ἡ ἀρετὴ τοῦ πολίτου, ἐξέλιπε, καὶ ἐν ἀπορίᾳ ἀνδρῶν κατέπεσεν αὕτη ὑπὸ τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τὴν ἀφιλοπατρίαν πολιτῶν, οὓς ἄλλοτε δὲν ἐπτόησεν ἡ σιδηρᾶ λόγχη, ἀλλ' οἵτινες ἤδη ἐκλινον τὸ γόνυ πρὸ τῆς ἀργυρᾶς, στενοχωρούμενοι ὑπὸ τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου.

Δευτέρα σκιά τῆς εἰκόνης τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας ἦτο ἡ ἔλλειψις αὐστηρᾶς, πλήρους ἐθνικῆς ἐνότητος. Ἄν ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτο καταμεμερισμένη πολιτικῶς, ἂν παρίστατο ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς ἐνιαία καὶ ὁμοφρονοῦσα, ἡ ἐργασία αὐτῆς θὰ ἐξεδηλοῦτο μείζων ἔτι. Ὅσακις αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις παρέστησαν συνηνωμέναι, ἐξῆλθον ἀείποτε θριαμβεύουσαι. Ἀκμαῖον καὶ ἰσχυρὸν τὸ ἑλληνικὸν δένδρον, ἠδύνατο νὰ θρέψῃ πλείονας λαοὺς ἢ ὅσους ἔθρεψε καὶ ἐξεπολίτισεν ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἀναπτύξει· ἀλλ', ὡς μὴ ὤφελεν, ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐπήνεγκε κατ' αὐτοῦ μείζονας καταστροφὰς ἢ οἱ ἐξωτερικοὶ ἐχθροί. Ἡ εὐγενὴς πολιτεία, ἡ εὐκλεὴς πατρίς, ἔπεσε θῦμα τῶν ἐθνικῶν διαιρέσεων καὶ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν. Ὀλίγιστοι, καὶ οὗτοι ἀμυδρῶς, τῶν πολιτικῶν αὐτῆς ἀνδρῶν καὶ φιλοσόφων συνέλαβον πλήρη τὴν ἐννοίαν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος. Καὶ οὕτως, ἔρμαιον τῶν ποικίλων ἐπαναστάσεων καὶ τῆς ἀσταθείας τοῦ πολιτικοῦ βίου, μετὰ παροδικὴν ἀκμὴν καὶ αὐτονομίαν, κατέστη ὁ θαλάσσιος ἐκείνος θεὸς Γλαῦκος, «ὃν οἱ ὄρωντες οὐκ ἂν ἔτι ραδίως αὐτοῦ ἴδοιεν τὴν

ἀρχαίαν φύσιν, ὑπὸ τοῦ τά τε παλαιὰ τοῦ σώματος μέρη τὰ μὲν ἐκκεκλάσθαι, τὰ δὲ συντετρίφθαι καὶ πάντως λελωθῆσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἄλλα δὲ προσπεφυκέναι, ὄστρεά τε καὶ φυκία καὶ πέτρας, ὥστε παντὶ μᾶλλον θηρίῳ εἰκέναι ἢ οἷος ἦν φύσει» (1).

Ἄλλ' αἱ σκιαὶ αὐταὶ δὲν καταστρέφουσι τὴν εἰκόνα. Εἰς τὸ ἐλληνικὸν δίκαιον καὶ τὴν ἐλληνικὴν πολιτείαν ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν καὶ πραγμάτωσιν τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῆς ροπῶν. Ἐνῶ ἄλλαχοῦ ἡ ὑπερτέττη τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἡ θρησκεία, ἀπορροφᾷ πᾶσαν αὐτονομίαν καὶ αὐτενέργειαν τοῦ ἀτόμου, ἐν Ἑλλάδι ἡ πολιτεία παρέχει τὴν ἐγγύησιν καὶ ἀναγνώρισιν τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας. Αὕτη καθιέρωσε κατὰ πρῶτον τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἀπεκάλυψεν αὐτῇ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, παρασχοῦσα ἅμα τὰ μέσα τῆς ἠθικῆς χειραφεσίας καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτονομίας. Πρῶτον ὁ ἄνθρωπος ἠδιαφέρει πρὸς τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον, συνδεόμενος μετ' αὐτοῦ δι' ἀσθενεστάτων μόνον δεσμῶν. Ἐὖ ἐνστικτον τῆς φυσικῆς συντηρήσεως ἦτο τὸ πρῶτιστον τῶν ἐλατηρίων αὐτοῦ, ἐνῶ ἤδη ἀναπτύσσεται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ αἰσθημα τῆς ἠθικῆς ἀλληλεγγύης, τῆς ἀμοιβαιότητος τῶν ἀτόμων πρὸς τε ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ σύνολον, τὸ ἐκπροσωπούμενον δι' αὐτῆς ταύτης τῆς πολιτείας — τῆς πατρίδος. Ἐξ ὀνόματος αὐτῆς ἐγένοντο αἰεὶποτε αἱ μεγάλαι ὑπὲρ τοῦ ἔθνους θυσίαι, ὅς ἀπηθανάτισεν ἡ ἱστορία. Ὁ δὲ ἰδανικώτατος τῶν φιλοσόφων ἀνεκήρυξεν αὐτὴν μετ' ἀπαραιλλοῦ ἐνθουσιασμοῦ τὸ σεμνύτατον καὶ ἀγιώτατον τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πραγμάτων.

(1) Πλάτ. Πολιτ. Α', 611.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Οἱ Πρόδρομοι. — Πυθαγόρειοι, Σοφισταί,
Σωκράτης

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν ἀνηθότητι: τάχιστα ἐχειραφετήθη ἀπὸ τῶν δυναστικῶν ἐπιδράσεων. Τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, διασπῶν τὰ δεσμὰ τῆς θεολογικῆς παραδόσεως καὶ λαμβάνον ὑπ' ὄψει τὰ δεδομένα τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐρεύνης, ἐδημιούργει τὴν ἐπιστήμην ἐν τῇ μελέτῃ τῆς φύσεως καὶ τῶν ποικίλων αὐτῆς ἐκδηλώσεων. Τίς ὁ κόσμος οὗτος, πόθεν ἔρχεται, ποῦ βαίνει; Αἰώνια προβλήματα, τὸ πρῶτον ἤδη ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ συζήτησιν τιθέμενα. Οὕτως ἐγεννήθη ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία, ἥτις, καθὸ περὶ τὸν ἐξωτερικὸν μόνον κόσμον, περὶ τὴν φύσιν, μεριμνῶσα, ἐκλήθη φυσικὴ φιλοσοφία.

Ἐν Ἰωνίᾳ αὕτη τὸ πρῶτον καλλιεργηθεῖσα, ἐκλήθη καὶ ἰωνικὴ. Ἄλλ' ἀφιερωθεῖσα εἰς τὴν ἐρευναν τῆς ἐξωτερικῆς μόνον φύσεως, ἠκίστα ἠρεύνησε τὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου κόσμου προβλήματα, τὰς κοινωνικὰς σχέσεις τῆς ἠθικῆς, τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τούτοις, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔτι τῶν Ἰώνων, ἄρχεται ἀμυδρὰ τις ἀνάλυσις τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ἡράκλειτος ὁ Σκοτεινὸς ἐν τῷ κοσμολογικῷ αὐτοῦ περὶ φύσεως βιβλίῳ πραγματεύεται ἐν παρόδῳ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας. Ἐπίσης ὁ Ἀρχέλαος (1). Ἄλλ' οἱ σπουδαιότερον ἐρευνήσαντες τὰ περὶ τούτων ἦσαν οἱ περὶ τὸν Πυθαγόραν. Οὗτοι προσεπάθησαν κατὰ πρῶτον νὰ συνδυάσωσι τὴν ἠθικὴν μετὰ τῆς πολιτικῆς, πραγματοῦντες τὸ μέτρον καὶ τὴν ἀρμονίαν τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἐν τῷ κοινωνικῷ.

Ὁ Πυθαγόρας συλλαμβάνει πληρεστέραν περὶ τοῦ Παντός θεωρίαν. Τὸ Πᾶν εἶνε Κόσμος, καθολικὴ ἐνότης καὶ ἀρμονία. Μέρη δὲ καὶ στοιχεῖα τοῦ κόσμου τούτου ἐναρμονίως ἀλλήλοις συνδεδεμένα

(1) Ἔοικε δὲ καὶ οὗτος ἄψασθαι τῆς ἠθικῆς. Καὶ γὰρ περὶ νόμων πεφιλοσόφηκε, καὶ καλῶν καὶ δικαίων, παρ' οὓ λαδὼν Σωκράτης τῷ αὐξῆσαι εἰς τὸ εὔρεται ὑπελείφθη (Διογ. Λαέρτ.).

είνε οι ἀριθμοί, οἱ ἀρχικοὶ τοῦ ὄντος τύποι, τοῦ ὕδατος, τοῦ πυρός, τοῦ ἀέρος κ. τ. λ. Τὸ πᾶν ἀριθμός· τοιοῦτο τὸ μυστικὸν σύμβολον καὶ τὸ φιλοσοφικὸν ἀξίωμα τῶν Πυθαγορείων, παρ' οἷς ἴσῃν κέκτῃνται σημασίαν ἢ θεολογικὴ παράδοσις καὶ ἢ φιλοσοφικὴ ἔρευνα.

Τὸ δίκαιον ὠρίζετο ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ὡς τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, οὐ ἢ πραγμάτων ἢ τὸ ἢ πρωτίστη τῆς πολιτείας ἀποστολή, ἢ παραίτιος τῆς κοινωνικῆς ἀρμονίας. Ἐν τῇ ποιῆ κρατεῖ ἢ ἀνατολικὴ θεωρία τοῦ ἀντιπεπονθός. « Δοκεῖ δέ τισι τὸ ἀντιπεπονθός εἶναι ἀπλῶς δίκαιον, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι ἔρασαν· ὠρίζοντο γὰρ ἀπλῶς τὸ δίκαιον τὸ ἀντιπεπονθός ἄλλῃ » (1).

Ἡ πολιτεία ἔπρεπε νὰ ᾔνε πιστοτάτη ἀποτύπωσις τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἐνιαία ἐν τῇ ποικιλίᾳ. Ὁ Πυθαγόρας ἐφρόνει μηδὲν εἶναι κακὸν μείζον ἀναρχίας. Αὕτη, λυμαينوμένη τότε τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας, ἦτο ἢ ποικιλία ἄνευ ἐνότητος, ἢ λείψια πίσεως κοινωνικῆς τάξεως καὶ εὐκοσμίας. Ταύτην σκοπῶν νὰ ἀποκαταστήσῃ, ἀπεπειράθη τὴν σύστασιν τοῦ Πυθαγορείου Συνδέσμου. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο οὗτος μυστικὴ ἐταιρεία, εἰς κοινωνικοὺς ἀποβλέπουσα καὶ πολιτικοὺς σκοπούς, ἐπιδιώκουσα τὴν πραγμάτων τοῦ ἰδεώδους τῆς δωρικῆς πολιτείας ὑπὸ τὴν εὐγενεστάτην ἔννοιαν. Πολιτεία τοιαύτη, καθιεροῦσα σῶφρονα κοινωνικὴν ἐλευθερίαν, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ κακῶς κείμενα ἐκ τῆς ἀναρχίας καὶ τῶν στάσεων. Πρὸς τοῦτο δὲ ὁ Πυθαγόρας εἰσήγαγεν ἴδιον παιδευτικὸν σύστημα, δι' οὗ τὸ ἄτομον ἀνετρέφετο ἐν πνεύματι ἀυστηρᾶς ὑπακοῆς εἰς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἐκρατύνετο διὰ τῆς ἀνατροφῆς τὸ αἶσθημα τῆς ἐθελοθυσίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἀνυψοῦτο τὸ φρόνημα καὶ ἢ τῆς πατρίδος ἀγάπη ὡς τὸ πρῶτιστον προσὸν ἐλευθέρου καὶ νομιμόφρονος ἀνδρὸς καὶ πολίτου.

Ἀλλὰ τὸ ἰδεῶδες τοῦ Πυθαγορείου Συνδέσμου δὲν ἐπετεύχθη, οὐδ' ἐπραγματώθη κοινωνία, κυβερνωμένη ὑπὸ τῶν ἀρίστων ἐν μέσῳ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μέχρις ὅτου ἢ πολιτικὴ ἐλευθερία, ἦν μάτην ἐπεζήτησαν νὰ θεμελιώσωσι, κατεβλήθη ὑπὸ τῆς τυραννίδος (2).

(1) Ἀριστ. Ἠθικ. Νικομ. Ε', 5, 1.

(2) Καθ' οὗς γὰρ καιροὺς ἐν τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν τόποις, κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα τότε προσαγορευομένην, ἐνέπρησαν τὰ συνέδρια τῶν Πυθαγορείων, μετὰ ταῦτα

Ἐνάντιον τοῖς Πυθαγορείοις ἐδόξαζον οἱ Σοφισταί. Βάσις τοῦ φιλοσοφικοῦ τῶν πρώτων συστήματος ἦτο ἡ φύσις, ἀνωτέρα ἀρχή, πρὸς ἣν ἐρρύθμιζον τὰ τοῦ βίου, ἐνῶ παρὰ τοῖς δευτέροις ἀρχή καὶ τέλος τῶν ὄντων εἶνε ὁ ἔσω κόσμος, τὸ ὑποκείμενον. *Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος.*

Ἐν τῷ δόγματι τούτῳ συνοψίζεται τῶν Σοφιστῶν ἡ διδασκαλία. Τὸ ὑποκείμενον εἶνε τὸ κριτήριον πάντων τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, κατὰ πρῶτον υἱοθετουμένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ἐνῶ κατέστησεν αὐτὸ αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, παρεπλήρησεν αὐτὸ ἐξ ὀλοκλήρου μετὰ ταῦτα εἰς τὸν δισταγμὸν καὶ τὴν ἄρνησιν. Ἀληθές ἐστι πᾶν τὸ φαινόμενον ὡς τοιοῦτο εἰς τὴν προσωπικὴν τοῦ ἀνθρώπου κρίσιν, ἀδιάφορον ἂν διατελεῖ αὕτη ἐσκοτισμένη ἐκ διαφόρων αἰτίων καὶ γεγονότων. Ἀρετὴ, ἦθος, δίκαιον εἶνε τοιαῦτα οὐχὶ πράγματι καὶ φύσει, ἀλλὰ διότι ὠρίσθησαν ὑπὸ τοῦ θετικοῦ νόμου, ὑπὸ τῆς αὐθαιρέτου βουλήσεως τοῦ ὑποκειμένου, ὡς μέτρον πάντων χρημάτων. Τὸ ἀτομικὸν συμφέρον ἐν τῇ χρησιμοθηρικῇ τοῦ ἀνθρώπου ροπῇ εἶνε τὸ καθόλου κριτήριον τῶν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ πράξεων· τέλος δὲ πάσης σκέψεως ἡ ἐπιτυχία τῆς θεραπείας φιλαύτων ὀρμῶν.

Οὐδὲν φύσει δίκαιον ἢ ἀδικον. Ἀμφότερα εἶνε παραγόμενα κοινῆς συνθήκης· μέτρον δ' αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος. « Τὸ δίκαιον καὶ τὸ αἰσχρὸν οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ». Οὐδὲν ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀλλὰ μόνον ἀτομικὸν συμφέρον καὶ μὴ. Ὁ νόμος δὲν ἔχει ὑπερτέραν καταγωγὴν, δὲν εἶνε θεότητος ἔργον, οὐδ' ἀπορρέει ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως· ὑφίσταται κατὰ συνθήκην, προσκαίρου σκοποῦ ἕνεκα. « Οἱ τιθέμενοι τοὺς νόμους οἱ ἀσθενεῖς ἄνθρωποι εἰσι καὶ οἱ πολλοί. Πρὸς αὐτοὺς οὖν καὶ τὸ αὐτοῖς συμφέρον τοὺς νόμους τίθενται . . . ἐκφοβοῦντες τοὺς ἐρρωμενεστέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ δυνατοὺς πλέον ἔχειν, ἵνα μὴ αὐτῶν πλέον ἔχωσιν, ὡς αἰσχρὸν καὶ ἀδικον τὸ πλεονεκτεῖν . . . Ἐὰν δέ γε φύσιν ἱκανὴν γένηται ἔχων ἀνὴρ, πάντα ταῦτα ἀποσεισάμενος καὶ διαρρήξας καὶ διαφυγὼν, καταστήσας τὰ ἡμέτερα γράμματα . . .

γενομένου κινήματος ὀλοσχεροῦς περὶ τὰς πολιτείας, ὅπερ εἰκός, ὡς ἂν τῶν πρώτων ἀνδρῶν ἐξ ἐκάστης πόλεως οὕτω παραλόγως διαφθαρέντων, συνέδη τὰς κατ' ἐκείνους τοὺς τόπους ἐλληνικὰς πόλεις ἀναπλησθῆναι φόνου καὶ στάσεως καὶ παντοδαπῆς ταραχῆς (Πολυβ. Β', 39).

καὶ νόμους . . . ἐπαναστὰς ἐφάνη δεσπότης ἡμέτερος ὁ δοῦλος καὶ ἐν-
ταῦθα ἐξέλαμψε τὸ τῆς φύσεως δίκαιον » (1).

Ἐπίσημος πολιτικός συγγραφεὺς καὶ θεωρητικὸς τῆς Σχολῆς ἦτο ὁ Πρωταγόρας. Κατὰ φήμας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐκ συγγράμματος αὐτοῦ περὶ Πολιτείας ἠντλησεν ὁ Πλάτων κατὰ μέγα μέρος τὴν ὕλην τοῦ πολυθρυλήτου διαλόγου του (2). Εἰς τοῦτον ὡσαύτως ἀποδίδεται ἡ νομοθεσία τῆς ἐλληνικῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ πόλεως τῶν Θουρίων (3). Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ἱστορικῶς ἀσφαλές· πιθανώτατον δὲ ὅτι ἡ νομοθετικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια περιορίσθη μόνον ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῶν ὑφισταμένων ἤδη νόμων τοῦ Λοκροῦ Χαρώνδα.

Ἡ κριτικὴ τάσις, μέχρις ἀρνήσεως προβάσα ἐπὶ τέλους, ὑφ' ἣν ἡ Σοφιστικὴ ὑπέβαλλε πάντα θεσμόν, παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν κοπίδα τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς νὰ προσβάλλῃ πολλοὺς ὀλεθρίους θεσμοὺς τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Σοφιστῆς εἶνε ὁ πρῶτος κατὰ τῆς δουλείας ἐκβαλὼν κραυγὴν ἀποδοκιμασίας, ὅποτε τὰ ἐλευθεριώτατα τῶν πνευμάτων τῆς ἐποχῆς οὐ μόνον ἔστεργον τὸν θεσμόν τοῦτον, ἀλλὰ καὶ συνηγόρουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς ἀναποφεύκτου ὄρου τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Οὕτως ὁ τοῦ Γοργίου μαθητῆς Ἀλκιδάμας ἔλεγεν: «ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας θεός· οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν».

Ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτῶν θεωρίᾳ οἱ Σοφισταὶ ὑπὲρ οὐδενὸς ἀπαφαινονταὶ ἀπολύτως πολιτειακοῦ συστήματος. Πᾶν πολίτευμα εἶνε λογικόν, ἀγαθόν, χρήσιμον, καθ' ὅσον φέρει τὴν σφραγίδα τοῦ καθεστώτος. Ἡ ἰσχὺς ἀποτελεῖ τὸ δίκαιον· δίκαιον δ' εἶνε τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο, ὅπερ κέκτηται ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ἰσχύν. Μοναρχία, ἀριστοκρατία, δημοκρατία εἶνε πολιτειακοὶ τύποι ἀδιάφοροι, οὐδεμίαν ἔχοντες πραγματικὴν σημασίαν. Τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας καταλαμβάνει ὁ ἰσχυρός, ὁ δυναθεὶς ἐν τῇ πύλῃ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων νὰ θριαμβεύσῃ κατὰ παντὸς ἀντιθέτου στοιχείου. Ἡ ἀποθέωσις λοιπὸν τῆς βίας καὶ τῆς τυραννίδος ἐν πάσῃ πολιτικῇ μορφῇ εἶνε τὸ τελευταῖον ρῆμα τῆς θεωρίας. Ἡ πολιτεία δὲν ἀπορρέει ἀπὸ αἰωνίου φυσικοῦ νόμου, τὸ

(1) Πλάτ. Γοργίας, 433, 484.

(2) Ἦν Πολιτεῖαν Ἀριστοξενός φησι πᾶσαν σχεδὸν ἐν τοῖς Πρωταγόρου γεγράφθαι ἀντιλογικοῖς (Διογ. Λαέρτ. Γ', 38).

(3) Καὶ Θουρίοις νόμους γράψαι (αὐτόθ. Θ', 50).

δὲ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου εἶνε τὸ ἀληθές, τὸ μόνον δίκαιον. Οὕτως ἡ τυχοῦσα πολιτικὴ τάξις, ἡ ἔχουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν ἰσχύν, ἔχει ἅμια καὶ τὸ δίκαιον.

Εὐτυχῶς ἡ ἀναρχικὴ αὕτη καὶ ἀνατρεπτικὴ διδασκαλία δὲν εἶχε κατισχύσει ἀμέσως ἐν τῇ τότε δράσει τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, μεθ' ὅλην τὴν γοητευτικὴν αὐτῆς παράστασιν. Εὐρέθη ἀνὴρ, ἐκ τῆς αὐτῆς σχολῆς προελθὼν, ἀλλ' ἰδανικωτέρας καὶ εὐγενεστερας ροπὰς ἐκδηλώσας, κατορθώσας τὴν σταματήσιν ἐπὶ τινὰ χρόνον τῆς ἀρξαμένης ἀναρχίας τὸ ἀκράθεκτον ρεῦμα. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο ὁ Σωκράτης. Ἡ δ' ἐμφάνεια αὐτοῦ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀποτελεῖ ἐν τῶν σημαντικωτάτων γεγονότων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Νέος ὢν ὁ φιλόσοφος « θαυμαστῶς ἐπεθύμησε ταύτης τῆς σοφίας, ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν ».

Ἐν τούτοις ὁ Σωκράτης δύναται νὰ ὀρισθῆ ὡς ὁ πρῶτος ἀποκαλύψας τοῖς ἀνθρώποις τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, ἀναλύσας τοὺς νόμους αὐτῆς, ἀρυσθεὶς δὲ ἐπωφελῆ πορίσματα διὰ τὴν κοινωνίαν. Δικαίως εἶπεν ὁ Κικέρων περὶ αὐτοῦ, ὅτι κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τὴν φιλοσοφίαν, εἰσαγαγὼν ἐν ταῖς κατοικίαις τῶν ἀνθρώπων. Ἡ φυσικὴ φιλοσοφία ὑπῆρξε προπαιδεῖα διὰ τὸν ἀναμορφωτὴν, ὅστις ἀποστολὴν αὐτῆς ἐφρόνει οὐχὶ τὴν περὶ τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα μέριμναν, ἀλλὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν νόμων, τὴν μέθοδον τῆς δημιουργίας χρηστῶν καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων καὶ πολιτῶν. Ἐστημάνθη οὕτω μεγάλη μεταβολὴ διὰ τῆς χειραφεσίας ταύτης, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἔστρεψε τὰς μελέτας αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὑπερφυσικῶν εἰς τὰ ἀνθρώπινα.

Δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὸν Cousin, σωκρατικὸν φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλὰ μόνον σωκρατικὸν πνεῦμα. Τὸ πνεῦμα τοῦτο πληροῖ τὸ κήρυγμα του. Ὁ λόγος τοῦ Σωκράτους εἶνε ὁ λόγος τῆς νέας ἀποκαλύψεως· εἶχέ τι τὸ ἔμπνουν, τὸ προφητικόν, τὸ μυστικόν, γοητεῦον μᾶλλον ἢ διδάσκον, κατὰ τὴν συνήθη τῆς λέξεως ἔννοιαν. Καὶ οὕτω διεσώθη μέχρι τῆς σήμερον, εἴτε πραγματικὸς παρὰ τῷ Ξενοφῶντι, εἴτε ἐξιδανικευμένος, ὅπως παρεστάθη ἡ φυσιογνωμία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ χρωστῆρος τοῦ Πλάτωνος.

Παρὰ τῷ Σωκράτει κατὰ πρῶτον τὸ δίκαιον ὀρίζεται ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ φύσει καὶ ἐννοίᾳ. Δίκαιον εἶνε τὸ σύνολον τῶν νόμων, τῶν διε-

πόντων τὰς πολιτικὰς κοινωνίας. Οἱ δὲ νόμοι οὗτοι εἶνε διττοί: οἱ πολιτικοὶ νόμοι, οἱ ὑπ' ἀνθρώπων τεθειμένοι, ἐπομένως στερούμενοι αἰωνίου κύρους, καὶ οἱ ἄγραφοι, οἱ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχοντες, ὧν πρώτη ἀρχὴ εἶνε οἱ θεοί. Τούτους τοὺς ἀγράφους νόμους, ὧν τὴν παράβασιν αὐστηρῶς ἐκδικεῖται ἢ φύσις, νομιμοποιεῖ διὰ τοῦ κύρους αὐτῆς ἡ πολιτεία, καθιστῶσα πολιτικοὺς νόμους.

Ἐν πάσῃ πολιτείᾳ ὑπέρτατοι ἄρχοντες ὀφείλουσι νὰ ᾔνε οἱ νόμοι· καὶ εὐνομούμενη μὲν αὕτη εἶνε καλλίστη, τούναντίον δὲ τυραννεῖται. Βασιλεία καὶ τυραννίς ἀρχαὶ μὲν εἶνε ἀμφοτέραι, διαφέρουσι δ' ἀλλήλων, ἐφρῶνει ὁ Σωκράτης. « Ἴὴν μὲν γὰρ ἐκόντων τε τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ νόμους τῶν πόλεων ἀρχὴν βασιλείαν ἠγεῖτο, τὴν δὲ ἀκόντων τε καὶ μὴ κατὰ νόμους, ἀλλ' ὅπως ὁ ἄρχων βούλοιο, τυραννίδα. Καὶ ὅπου μὲν ἐκ τῶν τὰ νόμιμα ἐπιτελούντων αἱ ἀρχαὶ καθίστανται, ταύτην τὴν πολιτείαν ἀριστοκρατίαν ἐνόμιζεν εἶναι, ὅπου δ' ἐκ τιμημάτων, πλουτοκρατίαν, ὅπου δ' ἐκ πάντων, δημοκρατίαν » (1).

Ἡ ἀρετὴ εἶνε ἡ ἀφετηρία πάσης σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ἄρα καὶ πάσης πολιτείας. Ἡ ὑπὸ ἀρετὴν βιοῦσα πολιτεία τῶν πολιτειῶν ἐστὶν ἡ ἀρίστη, σκοπὸν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἔχουσα οὐχὶ τὴν ἱκανοποίησιν καὶ εὐχαρίστησιν τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ τὸ καθολικὸν ἀγαθόν, οὐ προσηκόντως ἐπιτυγχανομένου, κατορθοῦται καὶ ἡ ἠθικὴ εὐδαιμονία τοῦ τε ἀτόμου καὶ τῆς πολιτείας.

Τὸν ἀρμονικὸν τοῦτον πολιτείας καὶ ἀτόμου σύνδεσμον, ὃν διέλυε διὰ τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς ἡ Σοφιστικὴ, προσεπάθησε νὰ ἐπανορθώσῃ ὁ Σωκράτης. Οἱ Σοφισταὶ ἐδογματίζον, ὅτι ἡ πολιτεία εἶνε θετικὸν ἐξ ὀλοκλήρου δεδομένον, ἀυθίρετον κατασκευάσμα τῆς βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων, θεσμὸς καταναγκαστικῶς αὐτοὺς συνδέων, ἐπομένως ἔρριπτον τὸν σπόρον τῆς περιφρονήσεως πρὸς πᾶν καθεστῶς. Τούναντίον ὁ Σωκράτης ἀπέδιδεν εἰς τὴν πολιτείαν ἀνωτέραν φύσιν καὶ καταγωγὴν· οὐδεὶς ἄρα τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν ἐδικαιοῦτο νὰ παραβῇ τοὺς νόμους αὐτῆς. « Ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστι πατρίς (ἡ πολιτεία) . . . καὶ σέβεσθαι δεῖ καὶ μᾶλλον ὑπεῖκειν καὶ θωπεύειν πατρίδα χαλεπαίνουσαν ἢ πατέρα, καὶ ἢ πείθειν, ἢ ποιεῖν ἅ ἂν κελεύῃ, καὶ πᾶσχειν, ἐάν τι προστάττῃ παθεῖν, ἡσυχίαν ἄγοντα, ἐάν τε τύπτεσθαι, ἐάν τε δεῖσθαι, ἐάν τε εἰς πόλεμον ἄγῃ τρωθησόμενον ἢ ἀποθανούμενον,

(1) Ξενοφ. Ἀπομνημον. Δ', 6, 12.

ποιητέον ταῦτα, καὶ τὸ δίκαιον οὕτως ἔχει . . . ποιητέον ἂν κελεύῃ ἡ πόλις καὶ ἡ πατρίς, ἢ πείθειν αὐτὴν ἢ τὸ δίκαιον πέφυκεν» (1).

Ἡ πολιτεία, κατὰ τὸν Σωκράτη, εἶνε τὸ ἀρχαιότατον καὶ σοφώτατον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ὅμως καὶ ὑψηλοτάτῃ αὐτῆς ἐννοία, ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῆς ἀποστολῇ, δέον νὰ μὴ διατελῇ περιορισμένη ἐντὸς καθωρισμένων γεωγραφικῶν ἢ ἐθνολογικῶν ὁρίων, ἀλλὰ νὰ περιλαμβάνῃ σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα. Πρῶτος οὗτος συλλαμβάνει τὴν ἀρχὴν τοῦ Κοσμοπολιτισμοῦ, καθ' ἣν ὁ ἀληθὴς ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει εἰς μίαν μόνην πόλιν, ἢ εἰς ἓν μόνον ἔθνος, ἀλλ' εἰς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα. Κατὰ δὲ τὸν Ἐπίκτητον, «μηδέποτε πρὸς τὸν πυθανόμενον ποδαπὸς ἐστίν, εἰπεῖν ὅτι Ἀθηναῖος ἢ Κορίνθιος, ἀλλ' ὅτι κόσμιος» (2). Οὕτω τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα διὰ τοῦ Σωκράτους λαμβάνει συνείδησιν τῆς εὐρυτάτης ἀνθρωπίνης ἀποστολῆς του. Μεγάλη ἀποκάλυψις. Ἄλλ' ἀπαιτεῖται χρόνος, ἵνα ἡ ἐν σπέρματι διατελοῦσα ἰδέα καρποφορήσῃ, χρόνος, ὡς μὴ ὄφελε, συμπίπτων πρὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου τὴν πτώσιν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀποκαρτέρησιν.

Ἡ ἐμφάνεια τοῦ Σωκράτους ἐπὶ τῆς σκηναῖς τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, ἡ δίκη αὐτοῦ καὶ ἡ καταδίκη εἶνε ἐν τῶν τραγικωτάτων, ἀλλὰ καὶ διδακτικωτάτων αὐτῆς γεγονότων. Ρηξικέλευθον πνεῦμα, ἀπεκάλυψε νέους εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἠθικοὺς ὀρίζοντας, καὶ εὔρε τὸν Γολγοθᾶν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο οὔτε ὁ πρῶτος, οὔτε ὁ τελευταῖος τῶν μαρτύρων τῆς κοινωνικῆς προόδου. Ἐκεῖνος ἀπέθνησκε λαμβάνων τὸ κώνειον, ἀλλ' ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου του φωτεινὴ ἀπεκαλύπτετο νέα σύνθεσις ἐκ τῆς δι' αὐτοῦ ἰδίᾳ ἐκδηλωθείσης συγκρούσεως δύο ἀντιπάλων δυνάμεων τῆς ἱστορίας, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας πίστεως, ἧς ἄνευ ἀδύνατος καὶ ἀκατανόητος ἡ πρόοδος, καὶ ἐπομένως νέα τάξις, οὐ μόνον ἐν τῇ ἐλληνικῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα.

(1) Πλάτ. Κρίτων, 51.

(2) Ἐπίσης ὁ Πλούταρχος λέγει: «ὁ δὲ Σωκράτης βέλτιον, οὐκ Ἀθηναῖος, οὐδέ Ἕλληνας, ἀλλὰ κόσμιος εἶναι φήσας».